

ІНТЕГРАЦІЯ ВИДІВ ЕСТЕТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЗАСІБ КРЕАТИВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

У статті визначено роль інтеграції видів естетичної діяльності засобом креативного розвитку особистості. Розкрито змістовий, мотиваційний та операційний компоненти методики розвитку мовлення засобом інтегрованої естетичної діяльності на основі діяльнісного, комунікативного, соціокультурного підходів до організації особистісно зорієнтованого навчання.

Ключові слова: інтеграція, види естетичної діяльності, засоби розвитку мовлення, креативний розвиток особистості, проектна діяльність.

Реформування загальноосвітньої школи в особистісно зорієнтовану зумовлено потребами демократичного суспільства в Україні.

У Концепції Державної національної програми «Освіта. (Україна XXI століття)» Національній державній комплексній програмі естетичного виховання, при розробці державних стандартів визначено пріоритетним напрямом розвиток гуманітарного мислення, формування національної свідомості.

У контексті цієї суспільної потреби особливої ваги набуває гуманізація освіти, вивчення дисциплін естетичного спрямування та української мови як навчального предмета – це формує національно свідому, духовно багату, творчу особистість, що володіє вміннями комунікативно доцільно використовувати мовні засоби у різних сферах і видах мовленнєвої діяльності.

У шкільному навчанні оволодіння мовою відбувається насамперед на уроках української мови, але найвищі результати досягаються, якщо мовленнєвий розвиток здійснюється під час вивчення всіх предметів. Доцільним є такий підхід до навчання української мови, за якого сам процес її вивчення стає процесом поєднання отриманих знань і вмінь із життям. Важливим засобом реалізації такого підходу є здійснення взаємозв'язків навчання української мови та інших предметів. Вагома роль надається розкриттю розвивальних можливостей різних видів мистецтв у процесі мовленнєвого розвитку учнів.

З огляду на завдання, які стоять перед сучасною школою, необхідно подолати розрізненість, фрагментарність у навчальному процесі, домогтися системного використання міжпредметної інтеграції (повної – інтегровані курси та часткової – інтегровані уроки) і міжпредметних зв'язків. Проблеми використання міжпредметних зв'язків та міжпредметної інтеграції у процесі навчання приділяється значна увага як на-

уковцями (психологами, дидактами, методистами), так і вчителями. Інтегроване навчання (за даними останніх наукових досліджень) сприяє усвідомленому засвоєнню знань, гнучкості їх використання, розширює кругозір учнів, сприяє вихованню у них стійких пізнавальних інтересів, формує здатність дитини сприймати явища і факти емоційно, різнобічно і системно. У зв'язку з важливістю означеного методичного підходу необхідно встановити чітку систему взаємозв'язків між різними навчальними предметами, з'ясувати структуру цих взаємозв'язків, виявити їх особливості.

Питання міжпредметної інтеграції має необмежені можливості для вивчення української мови як навчального предмета. Це зумовлено тим, що українська мова є об'єктом вивчення та водночас засобом побудови висловлювань з усіх навчальних дисциплін. У наукових працях найчастіше розглядаються зв'язки мови і літератури як предметів близьких, споріднених, значно рідше – з іншими навчальними предметами, зокрема з природознавчими і суспільними дисциплінами, музикою, образотворчим мистецтвом (Л. Варзацька, Н. Волошина, Н. Голуб, І. Гудзик, Т. Донченко, Н. Миропольська, М. Плющ, О. Хорошківська, М. Чембержі).

Реалізувати означені проблеми спроможна гуманістично зорієнтована педагогіка, яка спрямована на випереджувальне, цілісне, фундаментальне розв'язання основних проблем навчання, синтезує основні напрямки освітнього процесу: особистісно зорієнтоване навчання, креативність, компетентність.

Особистісно зорієнтований підхід до навчання і виховання успішно здійснюється засобами інтеграції, оскільки учень сам у змозі обирати «опорні» знання з різних предметів як у процесі навчання, так і в процесі більш широкій взаємодії з довкіллям. Принцип інтеграції відповідає психічній та фізіологічній природі дитини, сутності самої мови як суспільного явища в його зв'язках з усіма аспектами багатогранного світу, і тому цілком може бути покладений в основу сучасної лінгводидактики.

На уроках української мови не тільки формуються і поповнюються знання молодших школярів з мови і мовлення, а й реалізуються важливі виховні завдання. Саме за допомогою початкових уявлень і знань про діалектичні закономірності розвитку природи і мови закладається у молодших школярів основа світогляду, формується ставлення до історії, культури і літератури, мови свого народу, виховується почуття патріотизму.

Розвиток мовної особистості засобами мистецтва слова досліджували Л. Андропова, О. Аксьонова, Л. Беленька, І. Бех, Г. Бійчук,

Л. Варзацька, М. Вашуленко, Н. Волошина, Н. Вітковська, Т. Донченко, С. Жила, О. Мазуркевич, Л. Мацько, В. Мартиненко, О. Нікіфорова, М. Плющ, О. Савченко, Г. Тарасенко, Т. Цвелих, З. Шевченко та ін. У працях цих вчених обґрунтовується думка про те, що слово є вагомим засобом естетичного розвитку дитячої особистості, формування її мовленнєвої, естетичної культури.

Культурний досвід молоді, за даними наукових досліджень М. Чембержі, О. Ростовського, Н. Миропольської, Т. Андрущенко, А. Дорогої складається з багатьох, часто суперечливих, нашарувань, серед яких переважає синтез мистецтв, що сформувався в розвинену індустрію реклами, естради, телебачення, комп'ютерних технологій. Більшу довіру нині викликає візуальний образ, аніж літературний. Молоді люди гублять зв'язок з художньо-естетичним кодом слова. Цим зумовлюється руйнація здатності сприймати і створювати виразне не лише в мистецтві, а й у житті: мову підмінює її сурогат, феномен художнього стає розмитим, внаслідок чого молодій людині важко відділити мистецтво від його неякісної імітації. У зв'язку з цим постає гостра необхідність поєднати освіту й виховання з культурою, яка є середовищем, що вирощує і духовно збагачує особистість [1, 15].

Особливо перспективним є спосіб пізнання рідної мови через розв'язання мовленнєвих завдань, які реалізуються системою комплексних вправ за рівнем творчості, мірою допомоги та способами інтеграції видів естетичної діяльності, що програмує органічне поєднання різних видів дитячої творчості в одній художній дії. Досягти цієї єдності можна тільки за допомогою інтеграції та оптимізації навчання (В. Онищук, О. Савченко, Н. Свіріна, В. Паламарчук, А. Хуторской) [18, 124].

Аналіз програмно-методичного забезпечення шкільного курсу української мови засвідчує, що програми і підручники з української мови зорієнтовані на розвиток мовної особистості, однак їх авторами більше уваги приділяється формуванню й удосконаленню прийомів пізнавальної діяльності і значно менше – опануванню узагальнених способів навчальної та мовленнєвої діяльності, креативних умінь, пов'язаних із самостійним здобуттям знань, необхідних для подальшої освіти і самоосвіти [14, 15].

Отже, актуальність питання зумовлена, по-перше, потребою детальнішої розробки означеної проблеми в теоретичному і практичному аспектах сучасної лінгводидактики; по-друге, необхідністю розв'язати одну з основних педагогічних проблем загальноосвітніх шкіл – формування у молодших школярів узагальнених умінь сприймати, відтворювати, будувати і вдосконалювати тексти різних типів, стилів, жанрів засобом інтеграції видів естетичної діяльності.

Мовленнєвий розвиток молодших школярів засобом інтеграції видів естетичної діяльності сприяє вихованню у дітей національної гідності і свідомості, гуманістичних ідеалів; повнішому забезпеченню повноцінних умов для розкриття духовного світу дитини, розвиткові уяви дитини, формуванню узагальнених пізнавальних і мовленнєвих умінь.

Проаналізувавши філософські, мистецтвознавчі, психолінгвістичні, мовознавчі, психолого-педагогічні та лінгводидактичні джерела з досліджуваної проблеми, дозволимо висловити думку, яка полягає у твердженні, що ефективність формування мовленнєвих умінь засобом інтегрованої естетичної діяльності підвищується за умов:

- трансформації змісту, структури, методів, засобів, організаційних форм пізнання в системі особистісно зорієнтованого навчання;

- спрямованості системи інтегрованих уроків на механізми мовлення, структуру сприймання і переробки інформації, структуру уяви і мовленнєвої діяльності, загальний розвиток дитини (зону найближчого розвитку) з метою досягнення раціонального співвідношення емоційно-образної та логіко-понятійної діяльності учня у структурі навчально-виховного процесу;

- постійної опори на узагальнені способи пізнавальної і мовленнєвої діяльності стосовно етапів навчання, які ґрунтуються на раціональному використанні внутрішньопредметних, міжпредметних зв'язків та на зв'язках між різними знаковими системами (мовою, літературою, природознавством, історією, музикою, образотворчим мистецтвом);

- поетапного характеру управління пізнавальною і мовленнєвою діяльністю.

Загальну методологію дослідження означеної проблеми складають:

- філософські положення про безпосередній зв'язок мови і культури (В. Гумбольдт, К. Юнг); про рідне слово як засіб розвитку людини (О. Потєбня); про слово як виховний чинник особистості (К. Ушинський, І. Огієнко, В. Сухомлинський) [10, 18];

- теорія мовленнєвої діяльності (О. Леонтьєв, М. Жинкін); дані психолого-педагогічної науки про структуру сприймання й уяви (Ж. Піаже); лінгводидактичні ідеї особистісно зорієнтованого національного навчання (Ш. Амонашвілі, Е. Бондаревська, Г. Костюк, В. Сухомлинський, Г. Токмань, А. Фасоля, М. Холодна, А. Хуторської, І. Якиманська);

- дані психології про особливості сприймання учнями початкових класів літературних і мистецьких явищ та основні види художнього (дійового, дискурсивного, ейдетичного) мислення (Л. Виготський, В. Клименко, О. Нікіфорова).

Пропонуємо модель мовленнєвого розвитку особистості засобом інтегрованої естетичної діяльності, структурними блоками якої є: а) *підсистема* текстів та мистецьких творів (музика, прикладне, образотворче, монументальне мистецтво, хореографія, театральне мистецтво); б) *підсистема* комплексних завдань за ступенем самостійності та рівнем творчості, способами інтеграції видів діяльності відповідно до структури навчально-виховного процесу, окремим компонентом якої є розширення кругозору, збагачення словника та граматичної будови мовлення учнів як передумови, що формує здатність особистості займати активну позицію в житті й пізнанні; в) *підсистема* проектної, інтерактивної діяльності учнів; г) *підсистема* керування сприйманням, мисленням, уявою, мовленнєвою творчістю у структурі інтегрованого уроку української мови і мовлення.

З погляду лінгвістики мова розглядається як феномен психічного стану активності людини, народу в цілому, їхньої діяльності взагалі. Процес переходу думки в слово відбувається, як встановлено в дослідженнях Л. Виготського, у вигляді перетворення особистісного смислу в загальнозрозуміле значення. Проте цьому процесу передує важливий етап, а саме думка *народжується не від іншої думки, а від різних потреб людини, від тієї сфери, яка охоплює всі наші захоплення, емоції, мотиви тощо*. Іншими словами, за думкою криється *мотив*, тобто те, *заради чого ми говоримо*. **Мотив – перша інстанція в зародженні мови. Він – остання інстанція у зворотному процесі – процесі сприйняття і розуміння сказаного**, оскільки ми розуміємо не мову, і навіть не думку, а те, заради чого висловлюється наш співбесідник. Даний процес відбувається не раптово, він здійснюється у внутрішньому мовленні.

Внутрішня мова – це не «мова про себе», це мова, яка складається з головних схем слів, які містять у собі основну інформацію. Оскільки думка несе в собі ту інформацію, про яку йтиметься, то те, що сказано в предметі мовлення, Л. Виготський називає *«рема»*. Отже, **внутрішнє мовлення – «це набір рем майбутнього висловлювання»** – усного або писемного мовлення. **Внутрішнє мовлення нерозривно пов'язане із зовнішнім – усним та писемним**.

«Зв'язне (монологічне) мовлення» – це процес, діяльність мовця, послідовний усний чи письмовий виклад думок, знань. Продуктом же означеного процесу є **текст**, тобто **сукупність взаємопов'язаних самостійних речень, об'єднаних спільним предметом, темою і головною думкою висловлювання за допомогою мовних, лексичних й інтонаційних засобів**.

Будуючи висловлювання (усне чи писемне), автор спирається на наявний у нього запас слів і граматичних моделей. Це матеріал довготривалої пам'яті. Другий компонент довготривалої пам'яті – запас уявлень і понять про навколишнє, здобутий у різні моменти життя.

Крім довготривалої пам'яті, у процесі мовлення важлива роль належить оперативній пам'яті. Вона діє декілька секунд, відбирає із довготривалої пам'яті синтаксичні схеми і включає в неї слова. **Сутність оперативної пам'яті зводиться до двох функцій – 1) утримання двох написаних чи сказаних слів під час побудови речення; 2) випередження двох сусідніх синтаксично зв'язаних слів у ланцюгу всього речення, тексту.**

Створення монологу починається з авторського задуму. Він теж формується в механізмі утримання і випередження, але стосується не окремого речення, а всього висловлювання, спрямовує весь хід думки під час його побудови. Зміст, методи, форми оволодіння монологічним мовленням співвідносяться, як встановлено О. Леонтьєвим, з етапами мовленнєвої діяльності мовця, його основними структурними компонентами (орієнтація, планування, реалізація і контроль). Авторський задум народжується з певних мотивів спілкування, потреби розповісти про якісь події, довести своє твердження, описати істотні ознаки явищ дійсності. З огляду на певну мету і ситуацію спілкування *викристалізується намір: про що скажемо (напишемо)?, як?, з якою метою?*

Орієнтація у завданнях і обставинах спілкування – це **перший етап** структури мовленнєвої діяльності. І саме на цьому етапі мовець стикається з об'єктивною трудністю. Під час сприймання предмети дійсності даються нашій свідомості нерозчленовано, злито. Щоб передати послідовно думки про предмет, який ми сприймаємо, слід виокремити його ознаки в їх взаємозв'язках; визначити, які з них головні, і підпорядкувати їм другорядні, уточнювальні, пояснювальні; передати цю складну залежність ознак предмета відповідними мовними засобами. Наш виклад має бути таким виразним і чітким, щоб той, до кого звернене наше мовлення, міг одержати точні уявлення про предмет, який ми сприймаємо і повідомляємо про нього. Іншими словами, *під час побудови тексту виникає необхідність стати на точку зору адресата нашого мовлення, чітко уявляти хід усієї думки*, тобто необхідний **випереджувальний синтез всього тексту.**

Врахування автором оцінок тих, хто слухає або читає висловлювання, допомагає йому здійснити свій задум. **Орієнтованість на адресата мовлення і є зворотним зв'язком, критикою власного тексту** (М. Жинкін) [2, 35].

Другий етап мовленнєвої діяльності – планування. Автор обмірковує попередній план розгортання задуму. Накреслює основну тезу висловлювання, його серцевину, знаходить підхід до цього центру, потім обмірковує висновки і завершальну частину. Цей план спочатку схематичний, не розгорнений у деталях. Він безперервно уточнюється, змінюється у процесі творчості.

Коли якась частина висловлювання вже знайшла своє словесне вираження, автор, обмірковуючи подальший хід думки, бере до уваги те, що вже створено. Зміст уже побудованого фрагмента постає у згорненому, узагальненому вигляді. **Промовлені чи написані слова перетворюються на код внутрішнього мовлення** – зорові уявлення, різноманітні схеми, блоки. У такому самому коді відбувається планування наступних частин твору.

Працюючи над продовженням висловлювання, автор порівнює компоненти свого тексту з кращими варіантами, вносить поправки, коригує своє мовлення. Передача думки мовними засобами та удосконалення свого мовлення – це наступні етапи структури мовленнєвої діяльності – **третій і четвертий**.

Отже, процес творення тексту поділяється на чотири етапи: 1) орієнтування в умовах спілкування; 2) планування ходу думки; 3) добір найбільш відповідних мовних засобів для її вираження; 4) забезпечення зворотного зв'язку.

Усі **чотири** етапи монологічного мовлення (**орієнтування, планування, реалізація і контроль**) постійно чергуються, перебувають у постійній взаємодії.

Розвиток мовлення як ширше поняття, становлячи єдине ціле, порівняно з розвитком зв'язного мовлення, включає в себе: а) розвиток мовленнєвої компетенції школярів, опанування узагальнених способів мовленнєвої діяльності; б) засвоєння учнями властивостей гарного мовлення і дотримання їх вимог; в) збагачення мовного запасу учнів словами і граматичними конструкціями; г) оволодіння мовними нормами літературної мови, у тому числі стилістичними; д) формування в учнів умінь і навичок сприймати, продукувати й оцінювати тексти різних жанрів, типів, стилів. Увесь обсяг завдань, пов'язаних з розвитком мовлення, найповніше відображає термін «мовленнєвий розвиток».

Кінцева мета навчання української мови – мовленнєвий розвиток учнів, тому система уроків, що передбачає опрацювання будь-якої лінгвістичної теми, має узгоджуватися із цією метою, яка і є головним критерієм її ефективності.

Використання потенційних можливостей мовленнєвого розвитку учнів закладено в сучасній програмі й концепції з української мови, яка

будується на засадах особистісно зорієнтованого навчання. Вивчення мовних і мовленнєвих явищ має здійснюватись на основі системи текстів з огляду їх соціокультурних, дидактичних і розвивальних функцій. Спеціально дібрані тексти є ефективним способом прилучення дітей до духовної культури народу, розширення їхнього кругозору [6,65], формування особистісного бачення краси, добра, істини, правди. Особистісно зорієнтована мовна освіта утворює своїм пріоритетом і цінністю особистість учня як суб'єкта культури, життя, навчально-виховного процесу. Однією з провідних розвивальних функцій особистісно зорієнтованої мовної освіти, що ґрунтується на провідному принципі природовідповідності, є міжпредметна інтеграція.

У дидактиці та лінгводидактиці (Л. Варзацька, Л. Скуратівський, А. Хуторської) зміст інтегрованого навчання з'ясується через фундаментальне поняття **мета предмета**, який є системоутворювальним. Сутність метапредметного навчання полягає у визначенні системи особистісно значущих навчальних змістів учня, що формується в процесі взаємодії його з глибинними основами світу та усвідомленням цієї взаємодії. Найбільш перспективними типами інтеграції є: а) інтеграція за змістом навчальних предметів, б) видами пізнавальної діяльності [18, 236].

З позицій теорії ноосфери (В.Вернадський) обґрунтовано можливості гармонізації педагогічних впливів освітнього процесу на особистість, яка досягається системним підходом до аналізу сприймання, уяви, мислення, емоційно-вольової сфери учня та використанням означених психічних явищ відповідно до структури основних етапів сприймання інформації людиною під час формування комунікативних умінь (Ж. Піаже).

Новітні дані психології і психолінгвістики про особливості сприймання, уяви, образного мислення, становлення емоційно-чуттєвої та логіко-понятійної сфери особистості у їхньому нерозривному зв'язку, про основні види мислення (дійове, дискурсивне, ейдетичне) орієнтують на створення моделі мовної освіти та мовленнєвого розвитку засобом інтеграції видів художньої діяльності з урахуванням вікових, типологічних, національних особливостей учнів молодшого шкільного віку.

Розвивальні можливості міжпредметної інтеграції ґрунтуються на мотиваційній сфері та розвитку уяви як провідних психічних процесах становлення творчої особистості, визначають методичні засади розвитку зв'язного мовлення.

Визначальними умовами ефективності створеної моделі мовленнєвого розвитку засобом інтегрованої художньої діяльності є зорієнтованість змісту, методів і форм пізнання на формування українського національного характеру; осягнення особистістю ціннісних орієнтацій;

здатність займати активну особистісну позицію в процесі пізнання. У процесі структурування навчального матеріалу оптимально поєднуються: 1) опора на провідні види діяльності особистості як визначальний фактор її розвитку та 2) метод формування узагальнених предметних структур та узагальнених способів пізнавальної і мовленнєвої діяльності, завдяки чому досягається гармонізація педагогічних впливів на особистість, формуються у школярів змістоутворювальні мотиви, організують діяльнісні уміння.

Структура інтегрованого уроку української мови і мовлення, її основні етапи (формування задуму висловлювання, творення тексту, оцінка та удосконалення створених висловлювань) співвідносяться з **етапами мовленнєвої діяльності: орієнтування, планування, реалізація і контроль**. З огляду на головні завдання кожного етапу творення висловлювання, тему соціокультурної і змістової ліній, вікові типологічні національні особливості особистості, встановлено *специфіку добору літературних творів, творів інших видів мистецтв та способи їх використання в процесі конструювання комплексних вправ* стосовно етапів а) формування задуму висловлювання, б) творення текстів, в) редагування, рефлексії.

На етапі *формування задуму висловлювання* з огляду на його основні завдання – мотивацію, актуалізацію суб'єктного досвіду, опорних знань та активізацію мовних засобів доцільними є такі способи використання текстово-художнього матеріалу:

перший спосіб – орієнтує на **використання творів**, які є *синтезом мистецтв*, спонукають до різних видів імпровізованої мовленнєвої діяльності та розвивають узагальнені уміння зв'язного мовлення, а також: а) одночасне виконання виразного читання поезії та музичного вокалізу; б) пластичний етюд у музичному супроводі; в) виконання емблем, символів, ілюстрацій у музичному супроводі; г) драматизацію легенд; г) роздуми учнів про засоби виразності у різних видах мистецтв;

другий спосіб – передбачає **поєднання текстів** поезій, народних пісень, віршованих загадок, легенд, міфів, казок, які поєднуються із *різними видами імпровізованої і підготовленої мовленнєвої та естетичної діяльності учнів*, зокрема а) складання словесних, графічних, хореографічних малюнків; б) драматизації; в) сприймання музичних і літературних творів; г) спостереження за ілюстрацією; г) зіставлення явищ музики і живопису, виконання малюнків за їх мотивами. Найістотнішим в методиці організації словесної творчості є опора на асоціативні ряди особистості, які активізують творчу уяву, а не пригнічують вільний потік уявлень, вражень, думок.

1. Андрущенко Т.І. Феномен естетичного (філософсько-естетичний аналіз). Монографія.- К.: «Знання». – 2007. – 269с.
2. Варзацька Л. О.Розвивальне навчання: Методика // Директор школи, гімназії.-2003.- № 5,6.
3. Варзацька Л.О. Розвивальне навчання. – Вид.2-е, доповнене, удосконалене. - Камінець-Подільський: Абетка,2004. – 312с.
4. Варзацька Л.О., Лобанчук О.А. «Святині рідної землі» (Методичний посібник для вчителя). – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. – 304 с.
5. Выготский Л.С. «Мышление и речь» -- М. – Л., 1934.
6. Дорога А.С. Естетична традиція національної духовної культури: методологічний аспект. Монографія. – К.: Видавництво НПУ імені М.П.Драгоманова, 2010. – 202с.
7. Колеса Філарет. / З педагогічної спадщини композитора. – Львів, накладом Українського педагогічного товариства, 1925р. / К.: «Музична Україна», 1993.
8. Леонтович М.Д. Практичний курс навчання співу у середніх школах України / З педагогічної спадщини композитора / -- Київ, «Музична Україна», 1989.
9. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи. – К.: Генеза, 2002.– 260с.
10. Сухомлинський В.О.«Серце віддаю дітям»-К.:«Радянська школа», 1984.
11. Тарасенко Г.С, «Дивосвіт». Технологія естетико-екологічного виховання. – Київ.: «Рута», 2000.
12. Чембержі М.І. Зробити дітей щасливими – це об’єктивна необхідність» / Абетка відомих імен – «Слово Просвіти» , ч.39 (4 жовтня 2006р.)
13. Чембержі М.І. «А ви – за скасування інституту сумісництва?» або «Про деякі проблеми сучасної вітчизняної мистецької освіти» //Педагогічний арбітраж, 21-28 бер. 2007р. // «Освіта», 2007 № 13-14.
- 14.Чембержі М.І. Ранкові роздуми про вічне: Монографія. - К.: «Автограф», 2010. - 160с.
15. Чепурко Богдан, Чумарна Марія. На білому світі. /Супутник букваря/ -Львів.: Просвіта», 1997.
17. Українські народні пісні в записах М.В. Лисенка. Ч.1. – Київ, «Музична Україна», 1990.
18. Хуторской А.В. Современная дидактика. – Санкт-Петербург, 2001.- 544с.

Key words: *integration, forms of aesthetic activity, ways of speech's development, creative development of personality, designed activity.*